

Пагута Т. І., к.пед.н., доцент, Ковалюк Ю. А., ст. магістратури педагогічного факультету (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЗАСОБАМИ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Анотація. У статті досліджено проблему естетичного виховання особистості, проаналізовано літературну спадщину Т. Шевченка та визначаються його погляди на прекрасне й потворне, високе й низьке, трагічне й комічне, розуміння ним естетично важливого та його значення для особистості, а також ставлення до мистецтва й особливості художньо-образного сприйняття світу, з'ясовано роль пейзажної лірики, яка виступає джерелом естетичного натхнення Т. Шевченка, обґрунтовано можливості використання творів Кобзаря на уроках читання у початкових класах з метою естетичного виховання.

Ключові слова: Тарас Шевченко, естетичне виховання, естетичні погляди, пейзажна лірика, прекрасне.

Аннотация. В статье исследуется проблема эстетического воспитания личности, анализируется литературное наследие Т. Шевченко и определяются его взгляды на прекрасное и безобразное, возвышенное и низкое, трагическое и комическое, понимание им эстетически важного и его значение для личности, а также отношение к искусству и особенности художественно-образного восприятия мира, определяется роль пейзажной лирики, которая выступает источником эстетического вдохновения Т. Шевченко, обосновываются возможности использования произведений Кобзаря на уроках чтения в начальных классах с целью эстетического воспитания

Ключевые слова: Тарас Шевченко, эстетическое воспитание, эстетические взгляды, пейзажная лирика, прекрасное.

Annotation. The problem of aesthetic education of an individual is investigated in the article. Literary heritage of T. Shevchenko is analyzed and his views on the beautiful and the ugly, the high and the low, the tragic and the comic, the understanding of the aesthetic significant and its meaning for the personality and his attitude to art and features of artistic-imaginative perception of the world are determined. The role of scenic poetry, which is the source of aesthetic inspiration of T. Shevchenko is defined, the possibilities of using the works of

the poet at Reading lessons at primary school for the purpose of aesthetic education are grounded.

Keywords: *Taras Shevchenko, aesthetic education, aesthetic views, pastoral poetry, beau-ideal.*

У державній національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст. наголошено на важливості ролі етичного та естетичного виховання і формування високої гуманної особи, яка стане здатною протидіяти проявам бездуховності. Естетичним вихованням слід називати процес формування і розвитку естетичного ставлення людини до дійсності і мистецтва, здатність творити і співпереживати мистецтву і красі. Мета естетичного виховання зумовлена завданням формування всебічно розвиненої людини. Воно тісно пов'язане з усіма напрямками виховання: моральним, трудовим, екологічним і фізичним. В естетичному вихованні можна виділити безпосередню мету, яка охоплює формування естетичних почуттів, потреб та інтересів, естетичних смаків та ідеалів, здатності людини до художньої творчості й естетичного усвідомлення навколишнього світу.

Педагогічна система української школи виявляє виняткову турботу про те, щоб підрастаюче покоління отримало естетичне виховання, на все життя набуло почуття прекрасного. Специфічність естетичного виховання полягає в тому, що воно формує в учнів розуміння краси, витонченість і загостреність світосприйняття, духовні потреби та інтереси, естетичне ставлення до дійсності, розвиває творчі здібності.

Проблеми організації процесу естетичного виховання на теоретичному і практичному рівнях розглядали В. Бутенко, Н. Волошина, Н. Крилова, Л. Масол, Н. Миропольська, А. Нурутдінова, Т. Ротерс, Г. Тарасенко, Г. Шевченко та інші науковці.

Зазначеними та іншими авторами визначено, що кінцева мета естетичного виховання полягає у формуванні готовності людини до естетичної діяльності як важливого компонента естетичної культури. Розрізняють багато видів такої діяльності: естетична організація середовища, в якому живе, працює, вчиться, відпочиває людина; конкретна творча діяльність в галузі мистецтва, літератури та ін.; пропаганда мистецтва, естетичних ідеалів; естетична виразність у навчальній, виробничій, побутовій діяльності; вияви естетичної культури у взаєминах з людьми. Завдання естетичного виховання вирішують шляхом залучення школярів до різних видів діяльності: оволодіння змістом навчальних дисциплін, позакласної виховної роботи, що передбачає естетичне навантаження.

На думку О. Сивик, «естетично виховувати людину – означає пробуджувати в ній невичерпні творчі імпульси, прагнення нових пошуків та відкриттів» [1].

Метою статті є дослідження творчості Т. Шевченка з позицій естетичного виховання.

Визначену мету буде реалізовано за допомогою виконання таких завдань:

- обґрунтування сутності естетичних поглядів великого поета;
- проведення аналізу поетичних творів Т. Шевченка у контексті естетичного виховання;
- узагальнення значення творчої спадщини великого Кобзаря для формування естетичних поглядів і переконань у дітей молодшого шкільного віку.

Усебічний гармонійний розвиток особистості не можна уявити без її естетичної вихованості. Естетичне виховання передбачає розвиток у людини почуттів прекрасного, формування вмій і навичок творити красу у навколишній дійсності, вміти відрізнити прекрасне від потворного, жити за законами духовної краси.

Якщо звернутися до історії педагогіки, то можна простежити, що видатні педагоги та літератори багато уваги приділяли естетичному вихованню особистості. Але їхні погляди щодо виховання за законами краси, звичайно, були різними. Проте, серед відомих постатей, слід виділи погляди на естетичне виховання підрастаючої молоді Т. Г. Шевченка.

Тарас Григорович Шевченко – геніальний український поет, художник, громадський діяч. Його педагогічні погляди виражені у віршах, публіцистичних і художніх творах. Із творів Т. Шевченка постає виховний ідеал – людина з багатогранними знаннями і високими моральними якостями, яка вміє цінувати мистецтво.

На думку Т. Шевченка, людина повинна мати добре розвинені естетичні смаки, бути обізнаною з високохудожніми літературними творами, добре орієнтуватися в образотворчому мистецтві. Не зайвим є вміння малювати, гарно співати, грати на музичних інструментах.

Першим до вивчення естетичних поглядів письменника звернувся І. Франко. Він сформулював завдання їхнього дослідження як наукову проблему. Відомий поет констатував, що «ніхто з критиків досі не пробував проаналізувати естетичні погляди Т. Шевченка і як письменника, і як художника».

На початку ХХ століття ця тема привернула увагу багатьох учених, зокрема Д. Антоновича, М. Новицького, К. Широцького. Згодом інтерес до цієї проблеми дещо знизився. Новий імпульс дослідженню естетичних поглядів Т. Шевченка надали О. Білецький, П. Волинський, Є. Кирилюк, М. Коцюбинська, Г. Неділько, М. Шагінян, роботи яких з'явилися в середині ХХ століття. Знаковим періодом у вивченні прози

Т. Шевченка, зокрема його естетики, став початок 90-х років ХХ століття, коли з'явилися роботи О. Сидоренка, В. Терещенко, згодом – публікації С. Гетьман, Н. Грицюти, Н. Демчук, В. Поліщука. І. Теренова, які вивчала концепцію прекрасного в природі, мистецтві, людині та суспільстві, що виражена в прозі Т. Шевченка.

Прояви естетики Т. Шевченка можна простежити у різних сферах його творчості. Дослідники (С. Гетьман, Р. Громяк, І. Іваньо, М. Коцюбинська, В. Петров, Я. Розумний, І. Фізер, М. Шагінян та інші) переважно звертали увагу на естетичні моменти в текстах письменника (поезії, прозі, публіцистиці, щоденниках, листах).

Естетичні моменти в образотворчій спадщині митця розглянуто в роботах П. Білецького, В. Іванишина, М. Скиби, В. Яцюка та інших.

Значний внесок у розроблення питань естетики Кобзаря належить філософу І. Іваньо. «Естетичний ідеал Шевченка, – зазначає дослідник, – органічно пов'язаний з революційним гуманізмом. Він визначається революційно-демократичним і матеріалістичним світоглядом митця й характеризується його єдністю з народом і визвольною боротьбою мас» [2].

Формування естетичних поглядів Т. Шевченка відбувалося на основі глибокого засвоєння ним естетичних уподобань свого народу, його духовної краси та творчості, а також краси рідної природи. Перші дитячі враження майбутній поет збагачував протягом всього життя: у процесі вивчення української історії та фольклору, творів філософа Г. Сковороди, а також таких письменників, як Є. Гребінка, Г. Квітка-Основ'яненко, І. Котляревський, які у своїх творах оспівували чесність, доброзичливість та душевну красу простого люду.

Проблема прекрасного є головною темою в естетичних інтересах і роздумах Т. Шевченка. Підгрунтя проблеми – прекрасного людина та людська краса. Вона, на думку поета, є найбільш піднесеним та прекрасним у природі. І що особливо прикметно – це краса щасливої людини, в якій виражені «повнота, задоволення, привільність життя». Т. Шевченко надзвичайно багато виділяє прекрасного в божественній, безсмертній природі. Прекрасне, на переконання Шевченка, надає радість, насолоду і водночас сприяє моральному вдосконаленню. Тому людську красу він вбачав не лише у зовнішньому вигляді. Його розуміння краси людини вилилось у філософію сенсу людського життя. Таким чином, у Т. Шевченка ідеї людської особистості, а разом з цим ідеї людської краси, «істино-прекрасне та піднесено-духовне» виступають в єдності та гармонії.

Джерело краси Шевченко шукає не у вияві божественного, а в природі та людині. Душа художника, багатство його індивідуальності, неповторна своєрідність бачення світу зумовлюють справжню красу творів поета.

Великий Кобзар з дитинства був закоханий у природу рідної України. Саме тому прекрасні пейзажні мініатюри можна знайти в багатьох поезіях

Т. Шевченка. Як приклад, можна навести вірш «Сонце заходить, гори чорніють...», який було написано у засланні та в якому розкрито тугу поета за рідним краєм.

Одне із джерел естетичного натхнення Т. Шевченка – це пейзаж. Поет створив чимало полотен із зображенням українських краєвидів. Особливо плідним у цьому плані була його робота в Київській археографічній комісії. Водночас пейзажі поет часто змальовує в поезіях і прозових творах. І саме його поетичні пейзажні замальовки стали чи не найбільш популярними серед українських читачів («Рева та стогне Дніпр широкий...», «Причинна», «Садок вишневий коло хати...», пейзаж у «Заповіті» та інші).

У малярських роботах Шевченка, де представлено українські краєвиди («Воздвиженський монастир у Полтаві», «Мотрин монастир», «Богданова церква в Суботові», «Олександрійський костел у Києві», акварелі Почаївської лаври та інші), є намагання їх олюднити, зобразити на них людей. Утім, Т. Шевченко вибирає краєвиди, де можна гармонійно вписати величні архітектурні ансамблі у природне середовище. Цікавою в цьому плані є акварель «Вид з тераси Почаївської лаври». Зображені на ній лаврські споруди ніби отримують своє продовження у величному пейзажі, що відкривається в бік містечка Підкамінь. Щоправда, у Т. Шевченка трапляються й майже «чисті» пейзажі, де майстерно передано красу природних об'єктів.

Естетичне виховання в початковій школі реалізують на уроках музики, образотворчого мистецтва, хореографії, трудового навчання, природознавства, читання та ін. Зокрема, уроки читання – багатофункціональні, оскільки їхній зміст визначено на основі різних принципів: тематично-жанрового, літературознавчого, комунікативно-мовленнєвого, естетичного. Важливою проблемою уроку читання є пошук оптимальних шляхів реалізації поставленої мети у вивченні навчального матеріалу з урахуванням його змісту та можливостей. Початкова освіта – це фундамент, на якому ґрунтується весь літературознавчий процес у середній школі, тому вчителів слід не тільки сформувати навички читання в молодших школярів, а й виробляти в них уміння й аналізувати літературно-художній твір, і осягати його естетичну цінність. Для цього слід використовувати творчість Т. Шевченка.

Значна частина віршів та уривків з творів Т. Шевченка, що увійшли в дитяче читання, належить до пейзажної лірики. Як високохудожні малюнки, присвячені зображенню чарівної краси української природи, такі вірші сприяють вихованню в дітей благородних рис характеру, любові до Батьківщини, до рідного краю; збагачують мовлення учнів, сприяють розвитку їхньої поетичної спостережливості, формуванню поетичного слуху, асоціативної і творчої уяви. У таких творах та уривках немає

сюжетно-напружених картин, у них мало дії, здебільшого вони мають описовий характер.

Естетичне виховання підростаючого покоління можемо здійснювати на уроках читання під час вивчення творів Т. Г. Шевченка.

Проведений аналіз навчальних програм та підручників з читання дає підстави стверджувати, що в читанці для 2, 3, 4 класів надано перевагу пейзажним текстам Т. Шевченка, оскільки поезії такого спрямування якнайкраще сприймають молодші школярі, такі твори вчать дітей розуміти художню картину, образ, розвивають їхню мову і мислення. Зокрема, згідно з програмою, у 2 класі [3] діти ознайомлюються з творами Т. Шевченка «Світає...», «Встала й весна...», «Вранці», «Зоре моя вечірняя...», «Зацвіла в долині червона калина»; у 3 класі [4] молодші школярі опрацьовують вірші «Тече вода із-за гаю», «Село! І серце одпочине...»; у 4 класі [5] – вивчають «Вітер з гаєм розмовляє», «Садок вишневий коло хати...», «Реве та стогне Дніпр широкий».

Наведені твори Шевченка сповнені глибокого почуття радості, світла, оптимізму. Так, у мініатюрі «Тече вода з-під явора» змальовано квітучу, барвисту природу, коли червона калина пишається, явір молодіє, а в річці хлюпочуться качаточка. Ця розкішна барвиста природа близька й знайома дітям – тут і калина, і верба з лозами, що схилились над водою. У картинах природи виражено настрій людини спостережливої і чутливої до краси. Наскрізним образом твору стала вода, що уособлює продовження життя, і саме життя.

Крім високої образності і ліризму, пейзажні твори Т. Г. Шевченка відзначаються багатотою мелодійністю. Вони близькі до народної пісні, деякі з них покладено на музику, і вони стали улюбленими народним піснями. Прикладом цього є вірш під заголовком «Зоре моя вечірняя», що ввійшов у дитяче читання, в якому з окремих деталей пейзажу непомітно з'являється літній вечір.

Перед читачами постає ніжна пейзажна картина: «...за горою Сонечко сідає, як у Дніпра веселочка воду позичає. Як широка сокорина віти розпустила...». Задушевну картину літнього вечора створено поетом шляхом нагнітання образів, а їхня швидка зміна сприяє динамічному, зримому розгортанню краси й багатства рідного краю. Створенню ностальгічно-лагідного настрою допомагають «українські» образи й майстерно застосована зменшено-пестлива лексика (тихесенько, сонечко, веселочка). Отже, у цьому пейзажному ескізі Т. Шевченко виразно реалізував свій потужний талант літератора і художника.

У багатьох літературних та художніх роботах Т. Г. Шевченка постає чудова, мальовнича природа України – широкі зелені лани, білі вишневі садки, могоутній Дніпро.

У творах поета темі природи та окремим рослинам, це й червона калина і верба, що схилилась над водою і сон-трава, що розцвітає вночі при долині, присвячено багато поетичних рядків. Краса природи завжди була з поетом і тоді, коли він знаходився далеко від Батьківщини.

Вважаючи природу вічним, невичерпним джерелом прекрасного в мистецтві і, водночас, розмірковуючи про естетичну сутність прекрасного в мистецтві, як феномену творчості людини (в якій він вбачає «венец красоти!»), Т. Шевченко у повісті «Художник» зазначає: «В истинно художественном произведении есть что-то обаятельное, прекраснее самой природы, – это возвышенная душа художника, его божественное творчество» [6].

«Щоденник» Т. Шевченка є невичерпним джерелом для розуміння його естетичних смаків і переконань. Крім поривань до істини, важливим у його уявленні було тяжіння до краси, гармонії. «Яким живлющим і дивним є вплив краси на душу людини», – занотував поет 18 листопада 1857 р., високо цінуючи красу і в природі, і в мистецтві. Але сухе, схоластичне теоретизування з приводу краси і прекрасного було для Т. Шевченка неприйнятним, адже захоплювала поета не краса заради краси. Він сприймав її в філософському, глибоко сердечному розумінні.

Поет у вірші «За сонцем хмаронька пливе...» змальовує літній морський пейзаж. Теплий, лагідний вечір. Заходить сонечко. Вечірню картину створюють образи сонця, хмароньки, що, підсвічені вечірніми променями, червонять морські води.

За сонцем хмаронька пливе,

Червоні поли розстилає,

І сонце спатоньки зове

У синє море...

Для того щоб яскраво передати цю ідилічну картину, поет використовує уособлення: «хмаронька пливе», «поли розстилає», сонце «спатоньки зове». Образ моря увиразнює епітет «сине». Пестливі слова підкреслюють, що вечір погідний. Уривок викликає милування красою природи, навіть мрійливий, задумливий настрій.

Майже в усіх творах Великого Кобзаря присутня природа рідного краю, яку змальовано у народнопісенному дусі. Часто окремі її деталі – зоря, тополя, калина, явір, верба, садок вишневий – виростають до символів усієї України. Особливо поет любив часи надвечір'я – коли заходило сонце, м'які сутінки огортали степ, долину, панувала тиша. Світ природи у Т. Шевченка одухотворений:

Зоре моя вечірняя,

Зійди над горою

Поговорим тихесенько

В неволі з тобою ...

Образи Дніпра, «ланів широкопогих», зелених гаїв постійно присутні в поезіях Шевченка: А верби ген понад ставом Тихесенько собі купають зелені віти.

Природу рідного краю зображено Т. Шевченком майстерно, поетично і зворушливо, з великою любов'ю і жалем, що такої гармонії, яка є в природі, немає в сучасному поетові суспільстві.

Т. Шевченко любив український світанок. Він був небайдужий до його краси, яку описує у вірші «Сон» [7].

*Дивлюся, аж світає,
Край неба палає,
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
... Верби зеленіють
Сади рясні похилились,
Тополі поволі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все то те, вся країна,
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою.*

Шевченків край – співучий куточок України. Тарас ще змалку любив слухати народні пісні, сам любив співати, тому багато його віршів було покладено на музику. Ці пісні допомагають нам ще глибше відчутти чарівність рідного краю.

*У лузі червона калина,
Ніби засміялась дівчина – дитина,
Любо, любо стало, пташечка зраділа
І защебетала. Почула дитина
І в білій свитині з біленької хати
Вийшла погуляти у гаї на долину.*

Поет у цьому вірші змальовує літній український пейзаж. Теплий, лагідний вечір. Заходить сонечко. Вечірню картину створюють образи сонця, хмароньки, що, підсвічена вечірніми променями, червонить морські води. На тлі чарівної природи – родина: батько, мати і дівчина на порі. Настрій гарний, тут панує злагода: дівчина бере воду, співає, батьки радяться, «кого б то їм своїм зятем звати?» [8].

Як бачимо, тема природи посідає важливе місце в Шевченковому творчому доробку, що ввійшов у дитяче читання. Письменник не тільки захоплювався неперевершеною красою рідного краю та зображував у своїх картинах велич природи своєї Батьківщини, а й послідовно проголошував важливу ідею: люди, які живуть серед такої краси, заслуговують на краще життя.

Із наведених вище міркувань, можна зробити висновок, що однією з принципових особливостей сучасної школи є постійна і глибока увага до проблем естетичного виховання школярів. Найбільш яскравою, доступною моделлю естетичного ставлення школярів до дійсності, коли відбувається становлення духовного світу дитини, є мистецтво слова, де органічно пов'язані процеси пізнання світу, його естетичної усвідомленості та вираження власного до нього ставлення.

Отже, естетично-виховна сутність художнього слова у творчості Тараса Шевченка полягає у розвитку системи духовних цінностей, адже концепція призначення людини та її естетичне втілення є ключовими моментами його світобачення. Тому використання поетичних, прозових та мистецьких творів Т. Г. Шевченка в педагогічній практиці української школи сприятиме підготовці високоморального молодого покоління.

1. Сивик О. А. Естетично-виховна сутність художнього слова у творчій спадщині Тараса Шевченка / О. А. Сивик [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/sivik-oa-estetichno-vihovna-sutnist-hudozhnogo-slova-u-tvorchiy-spadschini-tarasa-shevchenka/>. **2.** Іваньо І. Естетичні погляди Т. Г. Шевченка. Шевченківський словник / І. Іваньо. – Т. 1. – К., 1976. – 211 с. **3.** Савченко О. Я. Читанка. Частина перша. Підручник для 2 класу / О. Я. Савченко. – К. : Освіта, 2010. – 144 с. **4.** Савченко О. Я. Читанка. Частина друга. Підручник для 3 класу / О. Я. Савченко. – К. : Освіта, 2003. – 153 с. **5.** Савченко О. Я. Читанка. Частина друга. Підручник для 4 класу / О. Я. Савченко. – К. : Освіта, 2004. – 175 с. **4.** Гордієнко О. А. Ліричні твори на уроках читання в початковій школі / О. А. Гордієнко, Т. О. Шевчук // Педагогічна Житомирщина. – 2009. – № 1. – С. 54–57. **6.** Шевченко Т. Г. Кобзарик–школяр / Укладач О. Д. Сиплива. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2007. – 224 с. **7.** Шевченко Т. Г. Малий Кобзар / Т. Г. Шевченко. – К. : В-во дитячої літератури «Веселка», – 1969. – 443 с. **8.** Естетичні погляди Т. Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www. pidruchniki. ws](http://www.pidruchniki.ws)

Рецензент: к.пед.н., професор Поташнюк І. В.